

ЕКОЛОГО-ПСИХОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА – ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

УДК 159.922.6

СКРЕБЕЦЬ В.О.

завідувач кафедри екологічної психології
та психічного здоров'я ЧНПУ імені
Т.Г.Шевченка, доктор психологічних наук,
професор, м. Чернігів

Еколого-психологічна експертиза покликана оцінювати сприймання і ставлення людей до розроблених проектів господарської та іншої інноваційної діяльності (будівництво, реконструкція, модернізація об'єктів, техніки і технологій, культурних, рекреаційних, інших програм і планів), що передбачають втручання у життєве середовище людей, природне, антропогенне, соціальне оточення, особистий простір і довкілля.

Ключові слова: *інноваційні екологічні проекти, еколого-психологічна експертиза: об'єкт, предмет задачі і зміст, принципи і критерії, організація.*

ЭКОЛОГО-ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ ЭКСПЕРТИЗА - ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

Эколого-психологическая экспертиза призвана оценивать восприятие и отношение людей к разрабатываемых проектов хозяйственной и другой инновационной деятельности (строительство, реконструкция, модернизация объектов, техники и технологий, культурных, рекреационных, других программ и планов), предусматривающих вмешательство в среду обитания людей, природное, антропогенное, социальное окружение, личное пространство и окружающей среды.

Ключевые слова: *инновационные экологические проекты, эколого-психологическая экспертиза: объект, предмет задачи и содержание, принципы и критерии, организация.*

Актуальність. Всебічний екологічний аналіз та правильна, достовірна суспільно-психологічна оцінка проектів господарських об'єктів, комплексів та систем набувають принципово важливого значення, оскільки «людські проекти», що не враховують закони природи та життєдіяльності людини, можуть наносити явну чи побічну шкоду як природному середовищу, так і людському суспільству. Важлива роль серед ефективних заходів протидії цьому сьогодні належить екологічній експертизі. Проте, екологічна експертиза не включає еколого-психологічних оцінок.

На відміну від юридичної, медичної, технічної, екологічної, які є досить опрацьованими, - експертизу еколого-психологічну можна вважати новою і зовсім ще не розробленою сферою експертної діяльності. Проте, можна вже зараз говорити, що останніми десятиліттями практика проведення експертиз набула досить широкого застосування, сягаючи навіть сфер освіти і людської свідомості [2, 3, 4]. Активно вводяться в ужиток нові поняття: «психолого-педагогічна експертиза», «педагогічний аудит», «гуманітарна експертиза», з'являється і поняття «екопсихологічної експертизи». Але експертиза в екологіч-

ній психології лишається ще мало визначеною і практично майже не здійснюється, на неї, на жаль, ще не сформувалося відповідного суспільного запиту.

Теоретичне дослідження проблеми. *Екологічна експертиза* (франц. *expertise*, від лат. *expertus*) – це оцінка впливу на довкілля та здоров'я людей усіх видів господарської діяльності. Відносини в галузі екологічної експертизи регулюються Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» та Законом України «Про екологічну експертизу» (1995 рік) [1].

Основними завданнями державної екологічної експертизи є визначення екологічної безпеки господарської та іншої діяльності, яка може прямо чи опосередковано негативно впливати на стан навколишнього середовища. В якості критеріїв оцінки проектів виступають нормативні показники еколого-правових норм та правил, принципи охорони природи, екологічні імперативи, природоохоронні і природоресурсні пріоритети, стандарти з охорони природи і раціонального використання природних ресурсів, будівельні норми і правила, санітарно-гігієнічні нормативи, а також екологічні показники затвердженої документації. По ходу зауважимо, що тут немає ні слова про настрої людей, ставлення населення конкретного регіону до проектів запланованих чи споруджуваних народно-господарських об'єктів, про вплив середовищних нововведень на психіку громадян, їх переживання і самопочуття.

Екологічні експертизи є кількох типів: *державні, громадські, відомчі, змішані*. За призначенням вони бувають *первинні і вторинні*, за масштабами – *локальні (об'єктні), районні, регіональні (обласні й міжобласні), державні, міждержавні*. Державну екологічну експертизу здійснюють експертні комісії Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України, а громадську експертизу – громадські організації екологічного спрямування чи створені ними спеціалізовані формування; інші установи, в тому числі іноземні юридичні та фізичні особи, що залучаються до проведення екологічної експертизи.

Громадська екологічна експертиза проводиться для врахування суспільної думки щодо реалізації наміченої проектом господарської діяльності, її соціально-екологічних та суспільно-психологічних наслідків. По своїй суті це може виступати психологічним розділом екологічної експертизи, але якщо вона буде, по-перше, наповнена сучасним науковим еколого-психологічним змістом, а по-друге, – буде включена до складу державної експертизи, чи навіть, до змішаної державно-громадської, проте, як обов'язкової. Зрозуміло, що для цього потрібне строго відповідне науково-методологічне і методичне екопсихологічне забезпечення, чітке визначення задач і змісту.

Визначення та обґрунтування екопсихологічної експертизи.

Якщо метою екологічної експертизи є попередження можливих негативних наслідків від господарської діяльності на місці проживання людини, то *метою еколого-психологічної експертизи* виступає оцінка та прогнози сприйняття і ставлення людей до наміченої господарської чи іншої діяльності, визначення впливів запропонованого проекту на здоров'я, настрої, самопочуття, способи і стилі життя та життєдіяльності людей вцілому, що проживають на заданій території. Будь-які перетворення території чи ландшафтів залежать від волі людей, які на них проживають. Тому до компетентності екопсихологічної експертизи варто віднести й оцінку етичної, моральної або громадянсько-гуманістичної, психологічної спрямованості екологічної експертизи не тільки суспільних чи гуманітарних проєктів, а й власне предметних, територіальних, виробничих.

Екопсихологічній експертизі, як і експертизі екологічній, мають піддаватися народно-господарські проєкти, планова, як і поточна діяльність в адміністративній роботі, програми розвитку регіонів і нормативно-правові документи, екологічна діяльність державних і місцевих органів самоуправління, їх інноваційні розробки, еколого-натуралістичні, заповідні комплекси, містобудування, архітектурний дизайн та інші програми і проєкти, що мають відношення до втручання у навколишнє середовище, а значить і в життєве середовище людей. Сутнісно екопсихологічна експертиза має здійснювати «привязку» дій і втручань у мікро- чи макросередовище як на стадії їх первинного сприйняття, так і в процесі розгляду та прийняття свідомістю людей, що там проживають. Така експертиза має бути за змістом суто психологічна.

Сутність еколого-психологічної експертизи. Можна говорити про різні підходи до екопсихологічної експертизи, проте взагалі це є один з методів наукового пізнання, який має ряд своїх відмінностей. Якщо наукові дослідження орієнтовані на отримання нового знання, то головний сенс експертизи полягає в поясненні реальності при впровадженні інноваційного проєкту, його сприйнятті і переживанні людьми, формуванні до нього ставлень, психологічних його впливів. У порівнянні з *моніторингом* експертиза менш технологічна, менш орієнтована на норми і стандарти, а більш - на цінності і сенси людей. Не зводиться експертиза і до *перевірки та оцінки*, хоча оцінна функція експертизи дуже важлива і завжди присутня. Істотно відрізняється експертиза і від класичного *експерименту*: останній обов'язково передбачає вплив, втручання у природний хід подій і контроль над «основними змінними», експертні ж процедури, навпаки, прагнуть мінімізувати втручання.

Основними принципами екопсихологічної експертизи можна вважати подолання: а) презумпції потенційної шкоди у

сприйнятті і ставленнях людей до нових технологій, господарської або іншої діяльності з втручаннями в екологію; б) настороженості і недовіри до членів державної екологічної експертизи (як чиновників); в) уявлень про корисливість експертів екологічної експертизи; г) упереджень щодо наукової об'єктивності і законності висновків; д) поширених думок про безвідповідальність екологічної експертизи за її якість; є) недостатньої гласності та врахування громадської думки.

Тому у здійсненні екопсихологічної експертизи надзвичайно важливо забезпечити органічне поєднання державної експертизи (залучаючи її повноваження), громадські слухання (враховуючи їх демократичність і гласність) з науковими досягненнями сучасної екологічної психології.

Проекти, що виносяться на експертну оцінку, здебільшого, баланують між інтересами природокористування - експлуатацію природних ресурсів на користь підприємця (господарюючого суб'єкта, навіть якщо ним виступає державна організація) та інтересами жителів даної території по збереженню здорового довкілля. Експертна комісія, що включає в основному екологів, зобов'язана і враховує думку (здебільшого економічні інтереси) і по юридичному статусу, уже є представником території. Але цьому майже завжди є негласна квота недовіри з боку місцевого населення чи громадських активістів. Тут виявляються суперечності між інтересами виробництва, що неминуче забруднює навколишнє природне середовище, і регіону з його населенням, яке завжди прагне до чистого довкілля, а тому часто розгораються екологічні пристрасті.

Правове вирішення вказаної суперечності багато в чому залежить від об'єктивності і науковості підходів державної екологічної експертизи, проте, й тут є недовіра як експертам, так і судам. Традиційна упередженість суспільної думки, значною мірою знімається шляхом впровадження у державну комісію перевірених практикою довірених осіб. Екопсихологічна експертиза могла б зайняти цей суспільний інститут довіри. Експерт-екопсихолог повинен мати науковий, професійний або виробничий авторитет; бути психологічно прийнятним для проєктувальників та довіреною особою для громадськості.

Участь громадськості є настільки важливим і актуальним принципом проведення екологічної експертизи, що забезпечує її успішність і заслуговує докладнішого розгляду в екопсихологічному контексті. Треба зразу сказати, що громадські активісти, здебільшого, слабо підготовлені професійно. І в цьому відношенні еколого-психологічна експертиза, будучи на місці невідготовленого громадського активіста, відрізняється позитивно, адже складається вона із фахівців відповідного (психологічного) профілю.

Можливо саме через це (делітантство загалу, його непрофесійність), ефективність громадсько-екологічного впливу послаблюється, стає декларативною і недосконалою система *оцінки і впливу на оточуюче середовище (ОВОС)*. Є й інші причини. Погано працює зв'язка «замовник - громадськість». Слабкий контроль організаторів державних експертиз за фрагментарним відтворенням суспільних слухань і неврахування громадської думки в записках, поясненнях та інших матеріалах *техніко-економічного обґрунтування (ТЕО)* і проекту в цілому допускаються помилки. Досить низький рівень інформації, гласності, навиків виразу і захисту власної думки - все це нарощується і формується роками, а можливо, і десятиліттями. Характерним є й те, що мало висновків державних екологічних експертиз оскаржується в судових інстанціях. На цьому також позначається відношення громадян, до суду як до чогось чужорідного, віддаленого, державного, офіційного, що склалося століттями, коротше, до того місця, яке слід уникати. Усі означені негативи безпосереднього включення в експертизу громадськості (екологічного активіста-непрофесіонала) усуваються з передачею цих повноважень професійному екологічному психологу, як експерту. До речі, екологічний психолог не може бути віддаленим від екологічної громадськості за природою своєї професії, її екологічної і психологічної спрямованості.

Забезпечення гласності екопсихологічна експертиза може здійснювати як через засоби масової інформації, на мітингах і зборах, так і через державні органи, депутатські запити, накази виборців, правоохоронні і природоохоронні установи. Важливо зауважити, що екопсихологічна експертиза - найважливіша на сьогодні форма і стадія попередження суспільно-екологічних конфліктів і припинення деградації природи.

Не доводячи справу до ухвалення рішення органами влади, до її оскарження в суді, громадськість може відстоювати свої екологічні інтереси ще на етапі проведення екопсихологічної експертизи. Звичайно, за умови, що вона вводиться до складу державної екологічної експертизи з усією повнотою прав і відповідальності.

Об'єкт, предмет, організація, зміст і задачі екопсихологічної експертизи. Об'єктом екопсихологічної експертизи виступає свідоме відображення людьми екології у широкому значенні цього поняття - від соціального оточення антропогенного (людьми створеного) довкілля, до природного середовища з його географічними ландшафтами, природними ресурсами, геологічними та іншими особливостями. Суб'єктами або учасниками екопсихологічної експертизи є адміністративні й державні органи управління, перетворювально-виробнича сфера суспільства, та населення (його громадські організації, екологічні рухи), окремі громадяни. Предметом експертизи

є екологічна свідомість усіх учасників активної взаємодії з життєвим середовищем, у тому числі і з природним.

У більшості випадків впровадження інновацій носить недостатньо продуманий і погано підготовлений характер, що може призводити до негативного результату або навіть до «кризи інноваційних ініціатив» в екології. Ключова *суперечність* цієї кризи, як правило, полягає в *неузгодженості локальних змін навколишнього середовища*, з одного боку, *потреб, інтересів і запитів користувачів* екології (людей, суспільств, людства), з другого боку, *та* з третього – *можливостей і ресурсів самої природи*. Об'єктивування суб'єктивних уявлень і пошуки шляхів такої узгодженості мають складати окремі завдання екопсихологічної експертизи.

Для забезпечення технологій провадження еколога-психологічної експертизи необхідно створювати при державно-експертній екологічній комісії в її складі *психолого-екологічну експертну структуру* або, іншими словами, *підрозділ чи підкомісію*, здатну цілеспрямовано інтегрувати і точно направляти науково-технологічні зусилля і творчий потенціал розробників-проектувальників і виконавців проекту у площину оптимального співвідношення людських інтересів і можливостей довкілля. Психолого-екологічна експертна підкомісія не підмінює екологічну експертизу, хоча і включає такі основні елементи як її структурна організація, координаційні механізми, повноваження, екологічне середовище, населення, освітньо-просвітницький процес, суб'єкти соціальної взаємодії (господарської, суспільної, культурної, етнічної) з життєвим середовищем територіальної громади. В екологічному плані вона розробляє й опрацьовує адекватну до конкретного соціуму модель психології життєвого середовища.

Першим кроком до побудови екопсихологічної експертної моделі є всесторонній *аналіз життєдіяльності людської спільноти*, локалізованої в конкретному територіальному просторі (мікро-, мезо-, чи макросередовищі) на основі якого визначається *зміст* еколого-психологічної експертизи. За змістом вона мала б охоплювати: *сукупність зв'язків соціо-природних підсистем; з'ясувати системні психологічні та морально-етичні суперечності і протиріччя; стратегічні пріоритети соціального, науково-технічного, технологічного чи організаційного втручання у життєве середовище та ставлення до них громадян; оцінку інновацій – вигоди і втрати; прогнози «приживаємості» нововведень; побудову моделей впливів на свідомість, психологічний моніторинг екології територіальної громади до і після введення інновацій тощо.*

В результаті системного аналізу життєдіяльності людської спільноти, як складової екології регіонального, місцевого чи державного масштабу, стає зрозумілою необхідність розробки *екопсихологічної концепції даної території* (реальної, а не формальної, як це часто

зустрічається на практиці) і **психологічного профілю Стратегії розвитку предметних середовищ** (не тільки природного, ландшафтного, географічного середовища, а й антропогенного, соціального, психологічного простору). При цьому, розробка цих основоположних робочих документів експертизи (які будуть висхідними в самих психологічних моніторингах, вимірюваннях чи оцінках довкілля), безумовно, вимагає глибокого професійного дослідження й аналізу екології в самих різних площинах на постійній основі. З огляду на це, можна позначити **саму технологію** еколого-психологічної експертизи: *прогнози інноваційних стратегій у розвитку територіальної громади; адміністративно-громадський зворотний зв'язок; пріоритети підтримки й розвитку людських ресурсів; формування екологічної свідомості, екопсихологічної причетності широкого загалу до екології; етно-культурна спрямованість екологічної політики й ідеології; екопсихологічна діагностика й моніторинг успішності нововведень.*

Дослідження в екопсихологічній експертизі організуються у чотири основні стадії: стадія **проективання** (первинного визначення акцентів, психологічних векторів індикації ставлень, гіпотетично залежних від нововведень), вивчення й **аналіз просторових одиниць** за типами середовищ (квартири, житлові будинки, лікарні, школи, мікрорайони, міські райони, міста, географічні райони), з'ясування **функціональних феноменів довкілля** (середовищних явищ, пов'язаних із задоволенням просторових потреб людини, наприклад, інтелектуальної чи художньої праці, прагнення самоти, розширення особистого простору, перевага тих або інших освітлених зон; інші феномени); стадія **оцінки**, на якій дослідник оцінює успіх або невдачу запропонованого рішення.

У здійсненні екопсихологічної експертизи необхідно, по-перше, навчитися розглядати екологію як відкриту (таку, що активно взаємодіє з соціумом) систему, яка складається з природної, антропогенної і соціальної, підсистем, і, по-друге, добиватися компліцитності (причетності) та компліментарності (узгодженості) всіх елементів цих підсистем між собою, в контексті провідних екологічних проблем навколишнього середовища.

Критерії еколого-психологічної експертизи. Аналіз значимості суб'єктивного сприйняття змін та інновацій, як і оцінка їх психологічних наслідків може здійснюватися (в усякому разі на початковій стадії) за трьома напрямками: соціальна оцінка населенням ставлення до змін, мотиви, що лежать в основі різних ставлень до змін, зміни у способах життя внаслідок нововведень [5].

Ставлення населення до змін визначається багатьма чинниками, хоча вже на сьогодні можна розглядати: **позицію прийняття** (як очікувані, справедливі, як такі, що співпадають з власними бажаннями), **позиція неприйняття** (така, що протирічить життєвим планам

та інтересам таких людей, матеріальним чи світоглядним цінностям, суспільним, ідеологічним, політичним, релігійним установкам), **позиція протесту за звичкою** (не розуміючи до кінця сутності нововведень, такі люди, зазвичай, насторожено ставляться до будь-яких перемін), **байдуже ставлення** (як удавана самодостатність, ізольованість, пасивність, надумана незалежність), **аргументована альтернативність** (прояв громадянської активності з власним розумінням і небажанням перетворень.)

Розглянуті ставлення населення до пропонованих екологічними проектами змін ґрунтуються на екзистенційних, життєвих інтересах громадян, які лише загальним планом обізнані у нововведеннях, що знаходять здебільшого від чуток, слухів, спонтанних, суджень, думок, випадкових чи фрагментарних відомостей, інших конфабуляцій (беззмістовних філософствувань, балачок), здогадок і додумувань. Зрозуміло, що еколого-психологічна експертиза, у нашому розумінні, передбачає не тільки вимірювання й оцінку, а й інформування, консультування, просвітництво, пропаганду.

Мотиви різних ставлень до змін. Мотиви можуть бути зовнішніми і внутрішніми, свідомими і неусвідомлюваними. В екопсихологічній експертизі особливої уваги заслуговують *пізнавально-інтелектуальні, практично-перетворювальні, середовищно-зберігальні, моральні, емоційні, комунікативні* та ін. Зауважимо, що в екологічній експертизі ми здебільшого маємо справу не з істинними мотивами, які зазвичай поверхнево усвідомлюються непідготовленими людьми, а з певними мотивуваннями, що пояснюють причини тих чи інших вчинків, дій або ставлень. Важливо враховувати як мінімум чотири категорії мотивів: ті, які відтворюють міру **причетності** людини до експертного об'єкту (мотиви компліцитності); **світоглядні мотиви; мотиви емоційних ставлень і переживань, мотиви рефлексії.**

Критерій зміни у способах життя. Навіть один тільки факт усвідомлення змін та їх екологічних наслідків викликає у людей потребу необхідної до них адаптації. Перебудова цінностей, перспективних цілей, ставлень, життєвих ритмів, сталих уявлень, способу життя в цілому – це все окремі питання екопсихологічної експертизи.

В еколого-психологічній експертизі за критерієм способу життя доцільно розглядати: *наближення проекту до традиційної інфраструктури, врахування психо-емоційного фону і ритму життя людей, закладення потенціалу для розширення й розвитку індивідуальних можливостей.*

Побудова експертизи, яка рівною мірою враховувала б складну взаємодію об'єктивних (матеріальних, технологічних, екологічних) і суб'єктивних (людського, психологічного суспільного, духовного) чинників також потрапляє в поле зору еколого-психологічної експертизи.

Можливості впровадження еколого-психологічної експертизи. Підготовка й реалізація психологічної експертизи в екології перед-

бачає вирішення наступних організаційних і змістовних проблем: розробка концептуальних основ цільової екопсихологічної експертизи і еколого-психологічного консультування всіх учасників експертного процесу, створення адекватного й оптимального (не збиткового, але водночас достатнього) методичного або, по-іншому, процедурно-технологічного пакету експертно-діагностичного екопсихологічного інструментарю, підготовка команди екологічних психологів в якості експертів-консультантів.

Висновки й узагальнення. 1. В Україні законодавчо здійснюється екологічна експертиза з 1995 року, екопсихологічна – навіть не поставлена на порядок денний. Ставлення людей і впливи на психіку громадян запланованих проєктів чи споруджуваних народногосподарських об'єктів екологічною експертизою не розглядаються, не оцінюються і не враховуються.

2. Державну екологічну експертизу здійснюють експертні комісії Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України, а громадську – офіційно зареєстровані громадські організації екологічного спрямування, інші установи, юридичні та фізичні особи, у тому числі іноземні. Даною публікацією обговорюється пропозиція про створення еколого-психологічної експертизи, як підкомісії Державної екологічної експертизи, як професійний та обов'язковий еквівалент громадської експертизи з правами і відповідальністю державної.

3. Еколого-психологічна експертиза має працювати на постійній основі і здійснювати не тільки оцінку разових проєктів, а й консультування, роз'яснювальну і профілактичну роботу, освітньо-просвітницьку діяльність, пропаганду екологічних ідей.

Література

1. Закон України «Про екологічну експертизу» від 09.02.1995 р. №45/95-ВР.
2. Введение гуманитарной экспертизы образовательных программ. Краткий отчет по государственному контракту №483 от 20.04.2004 / Руководитель темы Д.А.Леонтьев. – М., 2004. – 128 с.
3. Гагина Н.В. Экологическая экспертиза, менеджмент и аудит: Учебно-метод. комплекс. – Минск: Издательский Центр БГУ, 2011. – 174 с.
4. Дьяконов К.П., Дончева Л.В. Экологическое проектирование и экспертиза. – М.: Аспект Пресс, 2005. – 384 с.
5. Швалб Ю.М. Методология и теория экспертной деятельности: психологические аспекты. Монография. – К.: «Основа», 2013. – 240 с.